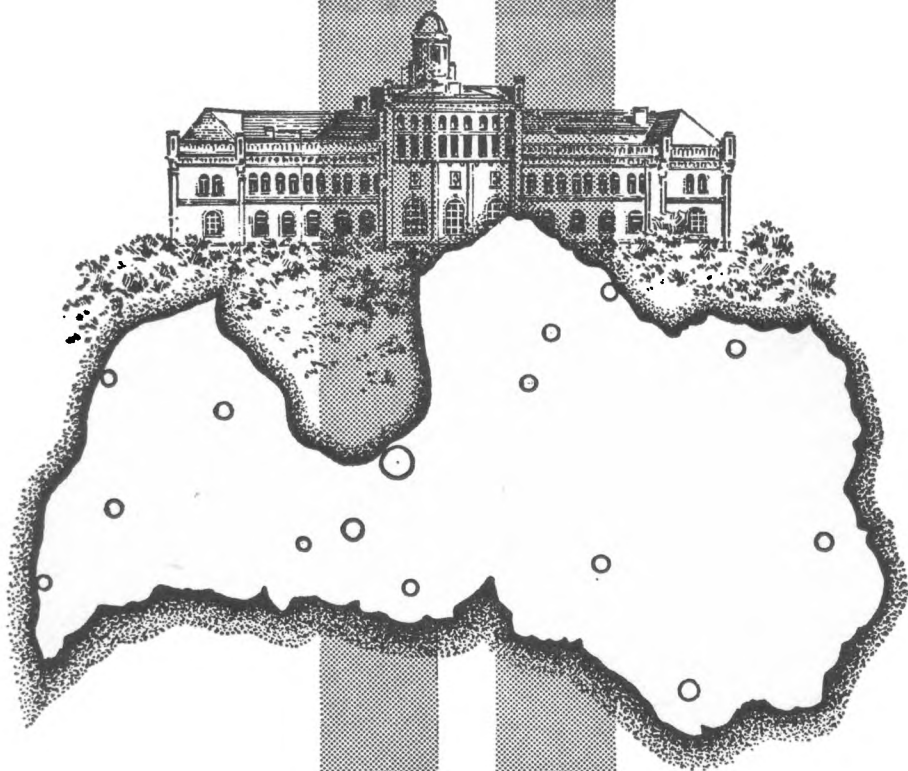

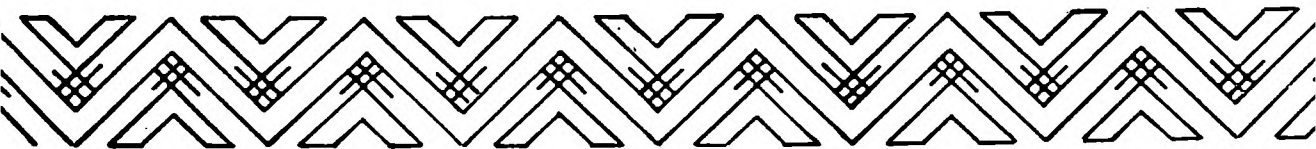

AKADĒMISKĀ DZĪVE

Nr. 14.

1972

Kārlis Draviņš
ramavietis

APVIDUS STARP ABAVU UN TALSĪEM KURZEMES 1747. GADA KARTĒ

Kārlis Draviņš dzimis 1901. g. 30. dec. Stendes pagastā. Studējis baltu filoloģiju Latvijas Universitātē, mag. phil. 1939. g. Atstāts pie universitātes, izturējis visus doktora pārbaudījumus. Baltu valodu lektors Tartu universitātē (kopš 1940. V); bibliotēku lietu referents un Rakstniecības mūzeja pārzinis (1944). Kopš 1944. XI. Zviedrijā. Strādā Lundas universitātē. (lasījis arī lekcijas)

1. Ja dažādās agrāku laiku ģeografiskās kartēs, kur iezīmēta arī Latvija vai kāda tās daļa, daudz visādu nepareizību, pat galīgu aplamību, tad 1747. gadā Nirnbergā iespiestā Kurzemes hercogistes (Kurzemes, Zemgales un Augšzemes) kartē! jāatzīst par ļoti lielu soli uz priekšu. Tanī ģeografisko objektu (sauszemes, ezeru u.t.t.) apveidi jau ievērojami rūpīgāk un pareizāk iezīmēti, upju tīkls plašs, atzīmētas nevien lielas un mazākas muižas, bet arī baznīcas, krogi, kāds skaits dzirnavu un vietumis pat kādas atsevišķas zemnieku mājas. Attiecīgi sniegts ļoti liels skaits apdzīvoto vietu un daudzu dabas objektu nosaukumu.

Valodniekiem (t.i., vietvārdu pētniekiem) šis vārdu krājums pats par sevi nav sevišķi vērtīgs: vienkārt, tie sniegti vāciskā formā, otrkārt, daudz gadījumos tie ir kļūdaini vai nepilnīgi uzrakstīti (piem., R o t h s e d e n latviski ir R u o c e ž i, muiža pie Laidzes, T i t i n g e n Spārnes pagastā ir T i d i ņ i, N u r m s (parastā vācu forma ir N u r m h u s e n) — latv. N u r m u i ž a u.t.j.). Zinātniekiem šie vietvārdi, vismaz to vislielākais vairums,

pieejami dažādos rakstītos avotos un parasti daudz pareizākā formā, pie tam prāvs skaits attiecīgo dokumentu ir no stipri agrāka laika.

2. Viena vai otra Kurzemes, Zemgales vai Augšzemes novada pētnieks, minēto 1747. gada karti sīkāk studēdams, tomēr varēs tanī atrast dažu labu it vērtīgu liecību par attiecīgā apvidus apstākļiem priekš vairāk nekā 200 — 250 gadiem, 18. gadsimtā. Šī raksta autoru interesējis viņam tuvāk pazīstamais apgabals starp Abavu un Talsu pilsētu — Pastende, Stende un to tuvākā apkaime. Šiem pagastiem rietumu pusē ir Usma un Spārne, ziemeļos Dundagas, Ārlavas un Talsu pagasts, bet austrumos tie saskaras ar Lībagiem un Jaunpagastu. Citi kaimiņi ir Virbi, Vegi, Valgale un Renda.

3. Vispirms jāatzīmē kartes autoru cenšanās iezīmēt tanī visus kaut cik lielākus ūdeņus — ezerus, upes, pat strautus. Aplūkojamā apgabalā to starpā redzamas pat tādas sīkas upītes kā Abavas labās puses pieteka pie Kalešu muižas vai upīte, kas tanī pat novadā iztek no Vēzežera. Kartē tā iezīmēta viscaur likumota. Jaunos laikos to sauca par V ē ž e z e r a g r ā v i 2); vecās, likumainās upītes (vai kāda tās posma) pārrakšana un iztaisnošana tātad notikusi vai nu 18. gs. otrā pusē, vai arī 19. gs. pirmajā daļā.

Glūži likumaina kartē iezīmēta arī S i l u p e, Stendes upes pieteka no kreisās puses. Tas arī pareizi atbilda viņas

līkloču tecējumam dabā — tās meliorēšana lejtece būs notikusi labu tiesu vēlāk, bet augšteces izregulēšana taisniem posmiem pat vēl tikai 20. g. s. sākumā.

No šinī kartē iezīmētiem sīkiem strautiem aplūkojamā novadā var atzīmēt arī vēl *S v e n t e s u p e s* (kartē *S c h w e n f l.*) pavisam mazās pietekas Virbu pagastā; pati *S v e n t e* (jaunlaiku kartēs pēc *K ā r u o ņ u* mājām dēvēta par *K ā r u o n i*³⁾) ietek Abavā no labās puses, netālu no leļpus Sabiles pilsētas.

4. Kādreizējo baznīcu Pastendes Kālešu gala Kāņu novadā nācies pieminēt jau citā sakarā, šī raksta autoram pieļaujot domu, kā tā event. varētu būt uzcelta kādā senā pagānu kulta vietā⁴⁾. Šī baznīca iezīmēta aplūkojamā 1747. gada kartē kopā ar kādu muižiņu. Nebūs jāšaubās, ka pēdējā ir vēlākās *K ā ņ u* mājas, jo uzejam tieši to vietā, otrkārt, tautā pazīstamie nostāsti tieši arī vēstī, ka *K ā ņ u* mājas reiz bijušas muiža⁵⁾.

5. Mazstendes muiža aplūkojamā kartē nav iezīmēta, bet no pēdējās nepāšaubāmi redzams, ka tā toreiz jau eksistējusi un arī dēvēta par Mazstendi (*K l e i n S t e n d e n*), jo Stendes muižas nosaukums kartē sniegts kā *G r.* (= *G r o s s*) *S t e n d e n*⁶⁾. Interesants ir fakts, ka līdzīgā veidā arī Pastendē nosauktas divas muižas — “Dižā Pastende” (kartē *G r. P o s t e n d e n*) un “Mazā Pastende” (kartē *K l.* (= *K l e i n*) *P o s t e n d e n*). Šādi nosaukumi latviešu valodā (vismaz 20. g. s.) tomēr netika lietoti: visi runāja vienkārši par Pastendi, reizēm arī par Dižuo muižu, pretstatā pagasta daudzajām malū jeb mazmuižām, bet minēto “Mazo Pastendi” sauca tikai par Jaunmuižu. Šis nosaukums bija labi pazīstams un tika lietots arī vēl pēc Latvijas agrārreformas.

Arī Valgales pagastā (otrpus Abavas, pie Sabiles) viena muiža kartē dē-

vēta par Vecvalgali (*A.* (= *A l t*) *W a l d e g a h l e n*), otra par Jaunvalgali (*N.* (= *N e u*) *W a l d e g a h l e n*). 20. g. s. tās viscaur apkārtnē sauca — pirmo par Dižo Valgali vai, visbiežāk, vienkārši par Valgali, otru par Mazvalgali⁷⁾.

6. Kartē Stendes pagasta Ģibuļnieku galā redzams kādas apdzīvotas vietas nosaukums — *L a b s i r n*. Nav norādīts, kas tas par objektu, bet uzraksts stāv tieši Stendes *L a b d z e n u* māju vietā, tā apstiprinot no citiem avotiem jau zināmo faktu, ka tie kādreiz bijusi muiža⁸⁾. Apkārtnes mazo muižu izveidošanas process beidzās tikai 19. g. s. pirmajā pusē; kāpēc Labdzeni kļuva par zemnieku mājām, nav droši zināms. Var izsacīt hipotezi, ka tur tuvumā bija par maz auglīgas zemes un nebija tuvu zemnieku māju, kuŗas varētu “spridzināt”, muižiņas laukus paplašinot līdz vēlāmam optimālam lielumam. Kā noskaidrojas, tā tas noticis citās Stendes muižās, piem., Munejās, Ģibuļos un arī pašā Stendē, bet sevišķi plaši Pastendē, nesaudzīgi iznīcinot lielu skaītu latviešu zemkopju iekopto saimniecību.

Par pašā vietvārda *L a b s i r n* (dokumentos jau 1528. g. *L a b d s i r n*, 1749. g. *L a b d s i r r*, 1758. g. *L a b d s i r u. t. t.*) nozīmi jāspriež, ka tas varētu būt vecā vārda* *L a p d z i ņ a* (*s*) (= lapu koku mežs) pārveidojums⁹⁾.

7. Turpat blakus Stendes Labdzeniem, mazliet vairāk uz ziemeļaustrumiem, aplūkojamā kartē stāv ieraksts *U g g e n z e h m*. Tagadējie Stendes iedzīvotāji šādas sava pagasta vietas (Uguņciema vai Ugunsciema) nepazīst. Iespējami divi izskaidrojumi. Pirmkārt, var būt, ka tā kādreiz saukts netālā, kaimiņos esošā Talsu pagasta *D z e l z c i e m s*, kur hercoga Jēkaba laikā pastāvējis dzelzs rūdas kausējamaī cēplis¹⁰⁾. Šis vārds tad nu varētu būt aiz pārskatīšanās ierakstīts kartē nedaudz augstāk un vairāk pa kreisi.

Ticamāks tomēr otrs izskaidrojums. Minētajā vietā mūsu gadsimtā ir Stendes C e p l i š u mājas, kas savu vārdu dabūjušas no tur kādreiz bijušā (dzelzs? ķieģeļu? darvas?) cepla. Tas varētu būt eksistējis kādā 17. — 18. g. s., pie kam ap to varēja būt izveidojusies neliela šī cepla strādnieku apmetne vairāku mājiņu resp. neliela ciemiņa veidā¹¹). To tad, varbūt, arī varēja dēvēt par U g u ņ c i e m u. Cepla darbībai izbeidzoties, attiecīgajā zemes areālā varēja izveidoties zemnieku saimniecība — Ceplīšu mājas.

8. Aplūkojamā 1747. gada kartē iezīmētas arī ūdens sudmalas (dzirnavas). Minētā apvidū tās parādītas pie Stendes un arī pie Pastendes muižas, bet nav Iļiņos (arī uz Stendes upes, bet pagasta ziemeļu galā, Kārgadu novadā). Šķiet, ka iemesls tam ir bijušas nepilnīgas ziņas par šo tālo nostūri, kādreiz patstāvīgo pagastiņu¹²). Tā jāspriež, kartē redzot, ka Stendes upe, kas dabā aiztek cauri Kārgadu novadam uz ziemeļrietumiem (pēc saplūstot kopā ar Rindu un, izveidojot Lielirbi, tālāk aizteko uz jūru¹³), tur iezīmēta nepareizi — it kā tā ietecētu Spāres ezerā. Stendes upes lejtece turpretī kļūdaini parādīta kā kāda cita, atsevišķa upe, kas it kā sāktos kaut kur Puzes un Dundagas lielo mežu un purvu rajonā.

9. Aplūkojamā 1747. gada kartē iezīmēti arī kādi tilti pār upēm. Kaut arī paši ceļi nav kartē uzņemti, tomēr redzams, ka iezīmēto tiltu skaits ir nesalīdzināmi mazāks nekā to bijis jau 18. gs., vismaz lielajos satiksmes ceļos, kas pastāvējuši jau gadu simteņiem priekš tam. Tāpēc jāsecina, ka tie tilti, kas kartē ir parādīti, ir bijuši kaut kādā ziņā īsti ievērojami, droši vien, sava lieluma vai augstuma dēļ.

Stendes pagastā atrod vienu tādu — iezīmēta pār Stendes upi pie Ģibuļu muižas; citi tilti pār to šinī apvidū nav parādīti. Jāspriež, ka tas ir tas pats mū-

ra tilts, kas bija lietojams vēl 20. gs. 40-os gados. Stendes upe pie Ģibuļu muižas ir jau diezgan plata un plūdu laikos vada lielas ūdens masas, tāpēc minētais tilts celts ar stipri lielu (un tāpēc arī augstu) spraisli ķieģeļu konstrukcijā — tiem laikiem katrā ziņā imponants veidojums. Pārējie divi līdzīgas ķieģeļu spraisla konstrukcijas tilti, arī celti, kā vērojams, vēl 18. gadsimtā, uz toreizējās Pastendes un Stendes pagasta robežas pār Līčupi — viens Talsu Ventspils, otrs Talsu Kuldīgas ceļā, ne tuvu nesasniedz Ģibuļu muižas tilta lielumu. Aplūkojamā kartē tie arī nav redzami.

Karti sastādot, nav šaubu, bez tiešiem uzmērījumiem¹⁴), izmantoja arī dažādus plānus, apvidu kartes un skices, kuŗas izdevās iegūt ieskatam no attiecīgo novadu ļaudīm vai no arhīvu materiāliem. Jāspriež, ka kādā tādā plānā vai apvidus skicē minētais tilts pār Stendi pie Ģibuļu muižas sava sevišķā lieluma dēļ varēja būt iezīmēts kā kāds īpaši ievērojams objekts apkārtnē.

Lundā, Zviedrijā, 1971. g.

- 1) Oriģināltituls: DVCATVS CVRLANDIAE juxta BARNIKELII Architecti Curici primarii Geometricam Delineationem Geographicam Tabula expressus, studio Homannianorum Heredum, Norimb. A. 1747. cum L. S. C. M. gratiois.
- 2) Sal. J. Plāķis, Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. 1. daļa. Kurzemes vārdi. Rīgā 1936, 214.
- 3) Turpat 188 (k ā r ū o n u p).
- 4) Sal. K. Draviņš, Senās kultavietas Stendes pagastā. Akadēmiskā Dzīve 6, Indianapolē 1963, 20.
- 5) Sal. turpat, 22, un tur norādīto literatūru.
- 6) Nosaukums Dižstende apkārtnes ļaužu valodā tika maz lietots, parasti sacīja tikai Stende, sal. K. Draviņš.

- Stendes vietu vārdi, Ceļi 6, Rīgā 1935, 274; J. Plāķis, op. cit., 219.
- 7) Sal. J. Plāķis, op. cit., 277.
 - 8) Sal. Draviņš, Ceļi 6, 265.
 - 9) Sal. K. Draviņš, Vietu vārdumūžs, Ceļi 9, Rīgā 1939, 409 un 416; J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi 1, 2, Rīgā 1961, 243.
 - 10) Dzelzs ceplis Talsu pagastā Dzelzciemā ierīkots 1647. g., sal., piem., Latviju Encikl. 3, Stokholmā 1953. - 1955, 2413 un 2681.
 - 11) Tāds māju puduris bija vēlāk izveidojies jaunā Stendes ķieģeļu cepla tuvumā (pie Stendes pagastnama). To sauca kopīgā vārdā par C e p l (e) n i e k i e m, sal. K. Draviņš, Ceļi, 6, 257 un 260.
 - 12) Sal. J. Plāķis, op. cit., 218, K. Draviņš, Ceļi 6, 264; K. Draviņš un V. Rūķe, Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden, 1, Lund 1955, 25 un 27.
 - 13) Sal. J. Rutkis, Latvijas ģeografija, Stokholmā 1960. 130 un 203.
 - 14) Par to, ka apskatāmās kartes autors mag. philos. Ādolfs Grots (Grot, Grote) senpats izdarījis zemes uzmērījumus Kurzemes hercoģistē, sal. K. Draviņš, Altlettische Schriften und Verfassser, 6, rakstu krājumā Språklinga Bidrag . . ., 13. Lund 1959., 26 un 2. (un tur norādīto literatūru). Par Joh. Chr. Barnikeļa izdarītiem zemes mērījumiem skat. P. Campe, Lexikon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400 - 1850, [1], Stockholm 1951, 260 (un tur norādīto literatūru). P. Kampe ir domājis, ka augstāk minēta Ādolfa Grota sen. dēla ziņas par 1747. g. Kurzemes kartes autoru (ka tas nav Barnikelis, bet Ā. Grots sen.) nav pamatotas (unzutreffend), un par šīs kartes autoru atzīst Barnikeli.

Kārlis V. Liepiņš,
ataudzietis.

NEM, JĀNĪTI, VAŅA TAURI!

Kārlis Valters Liepiņš, agronoms, ataudzietis, dzimis 1902. g. Vijciema pagastā. Latvijā vadījis valsts paraugsaimniecību, darbojies Smiltenes lauksaimniecības mācības iestādēs. Sabiedrisks darbinieks: biedrību, kursu, skolu organizētājs, vadītājs. ASV apmeties Mičiganā, kur vadījis latv. skolu. Ērģelnieks divās latv. draudzēs; Latviešu Agronomu biedrības ASV priekšnieks.

Jānī'ts Jāņu vakarā
Jāņa bērņus sataurēja;
Kad pagāja Jāņa diena,
Ar bungām aizraidīja.
32882.

Skolotāja darbā vairākkārt nācies runāt par senlatviešu reliģiju un svināmām dienām. Tādas reizes arī bija 1958. un 1959., kad ļoti cienījamais skolotājs

Mārtiņš Gaide man uzticēja viņa noorganizētos latviešu kultūras kursus Grand Rapids, Mičiganā, referēt par iepriekš minētajiem jautājumiem. Skolotājs parasti izmanto pētnieku un lietpratēju atziņas, izdevīgā brīdī iepazīstas arī ar pirmavotiem. Toreiz pieejamos lietpratēju Jāņu vakara aprakstos neatradu pieminētu ne taurēšanu, nedz bungošanu, lai gan Jāņu dziesmās¹⁾ taure pieminēta vairāk nekā 20 reizes, vaņa taure — 20, gaņa taure — 2, zelta taure — 2 reizes. Vaņa bungas minētas 13 reizes; no tām vienu reizi tās sauktas par vaņa trumulīti. Nav šaubu, ka taurēšana un bungošana ir bijušas senā Jāņu vakara būtiskas sastāvdaļas.

Jāņu dziesmas norāda, ka taure lietota Jāņu vakara sākuma paziņošanai un